

Amikejo

Het "Oord der Vriendschap" aan de Vaalserberg

Naam en studentnummer: Coen van Tiggelen – 6023908

Adres en Emailadres: Kremerstraat 2A, Bergen op Zoom –
c.a.j.vantiggelen@students.uu.nl

Soort werk en vak: Bachelorscriptie - 2020-2021 4 Ges-Eindwerkstuk
BA Geschiedenis 7,5 EC

Datum: 18 juni 2021

Docent: Steven Schouten

Aantal woorden: 8431 (exclusief noten en bibliografie)

Aantal pagina's: 34



AMIKEJO

Het "Oord der Vriendschap" aan de Vaalserberg

Studentnummer: 6023908

Naam: Coen van Tiggelen

Adres en Emailadres: Kremerstraat 2A,
Bergen op Zoom –
c.a.j.vantiggelen@students.uu.nl

Opleiding: Premaster geesteswetenschappen

Soort werk en vak: Bachelor eindwerkstuk in
het kader van het vak 2020-2021 4 Ges-
Eindwerkstuk BA Geschiedenis

Datum: 18 juni 2021

Begeleider: Steven Schouten

Aantal woorden: 8431 (exclusief noten en
bibliografie)

Aantal pagina's: 34

Samenvatting

Van 1815 tot 1919 lag net ten zuiden van Vaals Neutraal-Moresnet. Dit kleine condominium, ontstaan door een grensconflict, werd bestuurd door het Koninkrijk der Nederlanden en Pruisen. Na 1830 zou België de positie als partner binnen het condominium van het Koninkrijk der Nederlanden overnemen, maar de bijzondere status van het gebied bleef bestaan. Langzaamaan begon de bevolking zich steeds meer te identificeren met deze status.

Verschillende prominente inwoners van Moresnet trachtten deze identificatie te bevorderen. Eén van manieren om dit te proberen te bereiken was de poging van Wilhelm Molly en Gustave Roy, in de periode van 1908 tot 1909, om van Moresnet 's werelds eerste Esperantostaat te maken, genaamd Amikejo. Vertrekkende vanuit het idee dat taal een belangrijke rol kan spelen als identificatiemiddel probeerden zij het gebied zichzelf te laten identificeren aan de hand van het Esperanto. De vraag is echter of deze identificatie ook plaats kan vinden wanneer een taal, die geen lange geschiedenis heeft in een gebied, ingevoerd wordt als nationale taal. Deze vraag staat centraal in dit onderzoek.

De bedenker van het Esperanto, Ludwig Zamenhof, was afkomstig uit een liberaal gezin. Hierdoor zien we veel liberale ideeën terug in het Esperanto. In dit onderzoek is daarom gekozen voor een liberale invalshoek. Door het bekijken van publicaties uit liberale kranten uit Nederland en België (die als buurlanden bekend waren met de bijzondere status van het gebied) is gekeken hoe de liberale pers tegen het uitroepen van Amikejo in 1908-1909 aan keek en in hoeverre het Esperanto gebruikt werd als identificatiemiddel.

De conclusie van het onderzoek is dat het Esperanto niet voldeed als identificatiemiddel ten opzichte van de buurlanden. De binding van de taal met het gebied was te artificieel om dit te bewerkstelligen. Wanneer men het gebied al als onafhankelijk zag kon de taal deze perceptie wel versterken, maar als onafhankelijkheidsverklaring *an sich* werd het in de buitenlandse pers niet gezien. Daarnaast kan uit de bronnen geconcludeerd worden dat ook de politieke motieven van buurlanden een grote rol speelden. Door de belangen die de Belgische overheid nog had in het gebied en de sterke band tussen diezelfde overheid en het liberalisme zien we dat de Belgische liberalen, in tegenstelling tot wat verwacht zou worden, het uitroepen van Amikejo niet als iets positiefs zagen.

Inhoud

Samenvatting.....	1
Inleiding	3
De onderzoeksvraag	9
Positionering binnen de historiografie.....	11
Methode	12
Hoofdstuk 1 – Een wereldtaal voor een kosmopolitische wereld	14
Nationaal liberalisme	14
Het Esperanto en het liberalisme.....	15
Hoofdstuk 2 – Amikejo, het oord der vriendschap	19
Hoofdstuk 3 – Een Esperantostaat als buur	22
De opbouw van het onderzoek	22
De perceptie van de kranten.....	25
Conclusie	28
Bibliografie	30
Primaire bronnen.....	30
Secundaire bronnen	30
Bijlagen.....	33
Bijlage 1 – Analyseformulier publicaties.....	33

Inleiding

“Ondertussen leert Emil de Amerikanen op heel andere wijze kennen. Het verzet draagt hem over aan de bevrijder. Hij is kennelijk niet gearresteerd als Belg, verdacht van collaboratie, maar als Duitser in dienst van de Wehrmacht. Wat ook zo is. Zonder ooit in zijn leven te verhuizen is hij Neutraal geweest, rijksingezetene van het Duitse keizerrijk, inwoner van het koninkrijk België en staatsburger binnen het Derde Rijk. Voor hij wederom Belg zal worden, zijn vijfde nationaliteitswissel, wordt hij afgevoerd als Duits krijgsgevangene. Hij heeft geen grenzen overgestoken, de grenzen zijn hem overgestoken.”¹

Net over de grens met België, ten zuiden van de Vaalserberg, ligt de gemeente Kelmis. Hoewel de gemeente sinds 1919 officieel bij België hoort en de grenzen in het gebied al geruime tijd vastliggen was dit niet altijd het geval, zoals blijkt uit het bovenstaande citaat. De Emil waarover gesproken wordt is Emil Rixen, een bakker uit het dorp Kelmis die gedurende zijn leven vijfmaal van nationaliteit zou wisselen zonder ook maar één keer te verhuizen. De grenzen in dit gebied zijn vele malen hertekend. Iedere keer met grote gevolgen voor de lokale bevolking.

De oorsprong van de turbulente geschiedenis van het gebied is terug te leiden tot de Napoleontische Oorlogen die in 1803 opnieuw oplaaiden.² Totdat Napoleon definitief verslagen werd in 1815 zou Europa geteisterd worden door een reeks conflicten met Frankrijk aan de ene kant en enkele van de traditionele Europese grootmachten, zoals Rusland, Engeland en Oostenrijk, aan de andere kant.³

Met het einde van de Franse hegemonie in West-Europa, na Napoleon's verlies in de Slag bij Waterloo in 1815, stonden de overwinnaars voor een groot probleem, namelijk het herstellen van de oude machtsverhoudingen in West-Europa. Om dit te bereiken werd in 1814 besloten om in Wenen een congres te houden om deze kwestie op te lossen. Dit congres had als voornaamste doel het bestrijden van een vermeende sociale revolutie die West-Europa zou bedreigen. Met de gebeurtenissen uit de Franse Revolutie nog vers in het geheugen was er bij de Europese bestuurders het idee ontstaan dat er overal in Europa nog revolutionaire cellen actief waren die hun bestuur omver wilden werpen.⁴ De oplossing voor dit probleem lag volgens de grootmachten in het conserveren van de vooroorlogse sociale verhoudingen en de autoriteit van de vooroorlogse leiders.⁵ Om dit te bereiken besloot men

¹ David van Reybrouck, *Zink* (Amsterdam 2016) 54.

² Michel Franceschi en Ben Weider, *The wars against Napoleon: debunking the myth of the Napoleonic Wars* (New York 2008) 96.

³ Franceschi en Weider, *The wars against Napoleon*, 210.

⁴ Mark Jarrett, *The Congress of Vienna and its legacy: war and great power diplomacy after Napoleon* (New York 2013) 209.

⁵ Jarrett, *The Congress of Vienna*, 209.

in Wenen territoriale afspraken te maken waarmee deze verhoudingen gewaarborgd konden worden en, waar nodig, opnieuw konden worden ingesteld.⁶

De vertegenwoordigers van verschillende Europese gebieden deelden in Wenen de kaart van Europa opnieuw in. De afspraken die hier werden gemaakt waren vaak erg globaal en de preciezere invulling ervan werd overgelaten aan de leiders van de gebieden onderling.⁷ Het is met dit gegeven dat we terugkeren bij Kelmis. Vanaf 9 januari 1816 begonnen de onderhandelingen tussen het Koninkrijk der Nederlanden en Pruisen over hoe de in Wenen afgesproken bepalingen zich in de praktijk zouden gaan vertalen in een grens tussen de twee gebieden.⁸ In de eerste instantie vorderden de onderhandelingen goed. De landen gingen steeds uit van de globale afspraken zoals die in Wenen waren vastgelegd en waar deze problemen opleverden (bijvoorbeeld wanneer er een Nederlandse weg gedeeltelijk over Pruisisch grondgebied liep) werd er gekeken naar hoe de kwestie zo eerlijk mogelijk opgelost kon worden.⁹

In februari 1816 liepen de onderhandelingen echter vast bij het bepalen van de grens bij Kelmis. In de verdragstekst van Wenen waren uitgebreide afspraken gemaakt over waar de grens in het gebied zou moeten komen te liggen, maar de onderhandelaars kwamen erachter dat de afspraken over de Nederlandse oostgrens en de Pruisische westgrens helemaal niet op elkaar aansloten. Hierdoor was er tussen de twee grenzen een gebied van enkele vierkante kilometers waarvan niet duidelijk was bij welk land het moest horen.¹⁰

Toen de onderhandelaars de kwestie aan hun regeringen voorlegden werden de problemen alleen maar groter. In het gebied bleek een zinkmijn te liggen waar de beide regeringen hun oog op hadden laten vallen. Zink was aan het begin van de 19^e eeuw aan een opmars bezig als populair bouwmetaal.¹¹ De vraag naar het metaal was daardoor enorm gestegen en de zinkmijn bij Kelmis



Afbeelding 1 - De zinkmijn van Vieille Montagne bij Kelmis halverwege de 19e eeuw zoals geschilderd door Jean-Baptiste Bastiné in 1843. (Bron: Laurens van Dam, *Internationaal gedeelde steden* [Utrecht 2014] 39.)

⁶ Jarrett, *The Congress of Vienna*, 70.

⁷ Philip Dröge, *Moresnet: opkomst en ondergang van een vergeten buurlandje* (Houten 2016) 37.

⁸ Dröge, *Moresnet*, 37.

⁹ Idem, 38-39.

¹⁰ Idem, 40.

¹¹ Reybrouck, *Zink*, 23-24.

herbergde één van de grootste voorraden van het metaal in Europa.¹² Beide regeringen wilden daarom het gebied graag bij hun eigen territorium voegen. De onderhandelaars kregen instructies om geen toegevingen te doen aan de ander, waarmee de gesprekken over Kelmis in een impasse belandden.¹³

Om de kwestie de wereld uit te helpen besloten beide staten te kiezen voor een bijzondere oplossing. In 1816 werd door de beide landen het Verdrag van Aken ondertekend. De afspraken over de grenzen die al definitief waren goedgekeurd werden hiermee wettelijk vastgelegd. De kwestie rondom Kelmis kreeg in dit verdrag ook een juridisch kader. De beide landen erkenden dat over het gebied nog onderhandeld diende te worden. Omdat het gebied toch bestuurd moest worden besloten de beide grootmachten dat ze, in afwachting van de definitieve afspraken, gezamenlijk het bestuur van het gebied zouden waarnemen. Het gebied rondom Kelmis werd een gedemilitariseerd condominium.

Hiermee ontstond er een gebied van enkele vierkante kilometers dat tegelijkertijd door zowel Pruisen als Nederland bestuurd werd. Ze behielden hun claim op het gebied, maar het behoorde officieel niet toe aan het grondgebied van de beide landen.¹⁴ Met deze beslissing werd een gebied gecreëerd met een unieke status, het Neutrale Gebied van Moresnet (vaak simpelweg Neutraal-Moresnet genoemd). De naam werd ontleend aan het iets verderop gelegen dorp Moresnet (dat niet binnen de grenzen van het neutrale gebied lag) en dat haar naam gaf aan de gehele streek.¹⁵



Afbeelding 2 - Het Drielandenpunt op de Vaalserberg met de oude grenzen van Neutraal-Moresnet ingetekend (Bron: Foto uit eigen archief).

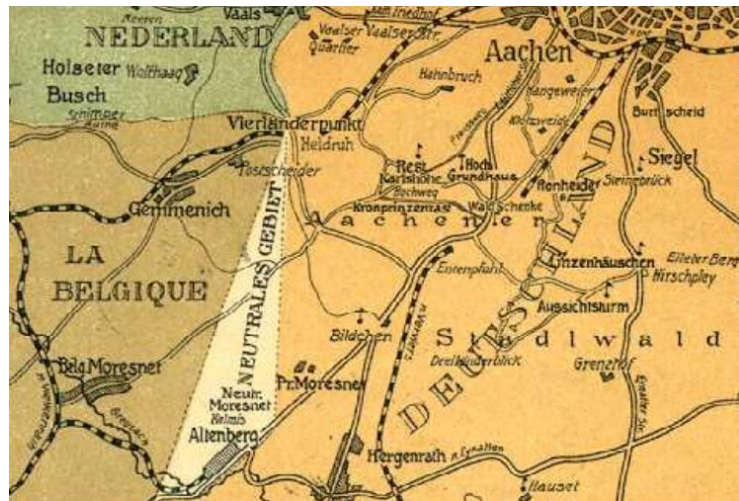
¹² Laurens van Dam, *Internationaal gedeelde steden* (Utrecht 2014) 38-39.

¹³ Dröge, *Moresnet*, 40-41.

¹⁴ Dam, *Internationaal gedeelde steden*, 39.

¹⁵ Dröge, *Moresnet*, 48.

In de jaren na het sluiten van het Verdrag van Aken bleven de afgesproken onderhandelingen over Neutraal-Moresnet iedere keer vastlopen op de zinkmijn. Zowel het Koninkrijk der Nederlanden als Pruisen waren niet bereid om hun claim op de groeve op te geven waardoor de bijzondere status van het gebied bleef voortbestaan.¹⁶ Toen in 1830 de Belgische Opstand uitbrak¹⁷ en België zichzelf onafhankelijk verklaarde van het Koninkrijk der Nederlanden hoopte Pruisen de kwestie eindelijk op te kunnen lossen. Door het verlies van België verplaatste de focus van de Nederlandse koning Willem I zich naar het terugveroveren van België en liet hij de kwestie Moresnet voor wat het was.¹⁸ Het



Afbeelding 3 - Een fragment van een ansichtkaart met daarop de ligging van Neutraal-Moresnet ten opzichte van de buurlanden. (Bron: Horlings, 'Neutraal Moresnet – Een klein dwergstaatje', <https://historiek.net/misverstandje-moresnet-overleeft-bizarre-eeuw/58091/> [9 juni 2021].)

nieuwe land België, dat nu samen met Pruisen het grootste deel van de grens met Moresnet deelde, nam de afspraken rondom het gebied simpelweg over.¹⁹ Het was niet langer het Koninkrijk der Nederlanden dat samen met Pruisen een partner was in het condominium, maar België. Pruisen hoopte dat het met deze nieuwe partner wel overeenstemming kon bereiken over de grens, maar toen zij verzoeken indiende bij de Belgische regering om de onderhandelingen over het gebied op te pakken ging de Belgische regering hier, omwille van het voortdurende conflict met Nederland over de onafhankelijkheid, niet op in.²⁰

Ook nadat de situatie rondom de Belgische onafhankelijkheid geregeld was wilden de onderhandelingen over Moresnet niet vlotten. Gedurende de 19^e eeuw bleef de status aparte van het gebied bestaan en ze zou pas definitief worden opgeheven in 1919.²¹ Iedere keer wanneer één van de beide partners probeerde om de onderhandelingen op te starten liepen deze vast en iedere keer was de oorzaak hiervan hetzelfde, namelijk de vraag wie er uiteindelijk recht had op de zinkmijn.²²

¹⁶ Dam, *Internationaal gedeelde steden*, 40-41.

¹⁷ Michiel van Os en Menno Potjer, *Een kennismaking met de geschiedenis van de nieuwe tijd* (Bussum 2007) 240-241.

¹⁸ Dröge, *Moresnet*, 84-85.

¹⁹ Idem, 85.

²⁰ Dam, *Internationaal gedeelde steden*, 41.

²¹ Herbert Ruland, *1816 -1919: Das ‚vergessene Land‘ von Neutral-Moresnet* (z.j.) 4.

²² Dröge, *Moresnet*, 116.

Tegen de achtergrond van de bijzondere status van Moresnet, gedurende de periode van 1815 tot 1919, begonnen de inwoners zichzelf steeds meer te definiëren als inwoner van het neutrale gebied. Onder de invloed van enkele prominente inwoners, zoals Wilhelm Molly, werden er initiatieven ontplooid waarmee het gebied zichzelf steeds meer als onafhankelijke entiteit ging presenteren. Zo besloot Molly in 1886 om het gebied eigen postzegels te geven. Deze werden prompt door de Belgische en Pruisische autoriteiten verboden omdat de postertijen voor beide landen een staatsaangelegenheid waren, maar het liet duidelijk zien dat de inwoners van Moresnet niet bang waren om hun woonplaats steeds meer als onafhankelijk te presenteren.²³

In de lijst met initiatieven waarmee Moresnet zich steeds meer als onafhankelijk ging presenteren wordt taal ook genoemd als belangrijk aspect.²⁴ Historici als Eric Hobsbawm constateerden al dat het proces van natievorming aan het einde van de 19^e eeuw gekenmerkt werd door een toenemende focus op etniciteit en taal.²⁵ Het lijkt dus niet verwonderlijk dit ook een rol speelde in de ontwikkeling van een eigen identiteit in Neutraal-Moresnet.

Wat echter wel opvallend genoemd kan worden is het feit dat het in het geval van Neutraal-Moresnet niet ging om een van de talen die traditioneel in het gebied gesproken werden. Meestal spreekt men in de context van natievorming in deze periode over nationale talen. Het gaat dan om talen die vaak al eeuwen in een gebied gesproken werden²⁶ en die in de 19^e eeuw, onder invloed van de Romantiek, op een groeiende waardering konden rekenen als sociaal identificatiemiddel. De reden hiervoor was dat de Romantici zich met behulp van de traditionele volkscultuur probeerden af te zetten tegen de moderne invloeden van de 19^e eeuw. Om deze volkscultuur echter te kunnen begrijpen was een kennis van de traditionele volkstaal nodig. Hierom werden deze oude talen door de Romantici omarmt.²⁷ In lijn met deze ideeën zou het logisch zijn dat de bevolking van Moresnet terug zou hebben gegrepen op één van de traditionele talen die in het gebied gesproken werden. Moresnet lag van oorsprong op de grens van het Franse, Duitse en Nederlandse taalgebied en dit werd gereflecteerd in de verschillende nationaliteiten die er woonden (Tabel 1).²⁸ In de dagelijkse

²³ Dröge, *Moresnet*, 113-120.

²⁴ Idem, 188-189.

²⁵ Eric Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780* (Cambridge 2007) 102.

²⁶ Caspar Hirschi, *The origins of nationalism: an alternative history from ancient Rome to early modern Germany* (Cambridge 2011) 106.

²⁷ Hobsbawm, *Nations and nationalism*, 103-104.

²⁸ Ruland, *1816-1919*, 2.

omgang spraken veel mensen het lokale dialect of simpelweg de taal die geassocieerd werd met de eigen nationaliteit.²⁹ Echter, in de context van het groeiende nationale bewustzijn in Neutraal-Moresnet, zou het door Ludwig Zamenhof verzonden Esperanto worden dat de functie van identificatiemiddel moest gaan vervullen.³⁰

Nationaliteit	Absolute aantal	Procentuele aandeel
Pruisisch/Duits	1470	42,82%
Belgisch	1169	34,05%
Neutraal	438	12,76%
Nederlandse	353	10,28%
Overig	3	0,09%
Totaal	3433	100,00%

Tabel 1 - De verdeling van verschillende nationaliteiten in Neutraal-Moresnet op 10 juni 1901. (Bron: Ruland, 1816-1919, 2.)

Het Esperanto was uitgevonden om de kans op etnische conflicten te verminderen. Zamenhof was, zoals veel liberale joden aan het einde van de 19e eeuw, een groot voorstander van assimilatie. Deze assimilatie zou volgens hem het beste plaats kunnen vinden in een samenleving waar geen discriminatie meer zou zijn en een universele taal zou daar volgens hem een essentiële rol in kunnen spelen. Dit zou het namelijk mogelijk maken om een nieuwe, niet-nationale bevolkingsgroep te creëren die niet verdeeld werd door verschillen in taal.³¹

Benedict Anderson stelt dat, gedurende de 19e eeuw in Europa, steeds meer het idee groeide dat talen toebehoren aan één bevolkingsgroep. Ze werden zo verheven tot het collectieve eigendom van deze groepen die daarmee een belangrijke, onderling verbindende factor kregen. Bovendien ontstond ongeveer tegelijkertijd de notie dat deze bevolkingsgroepen het recht hadden op een plaats tussen de andere bevolkingsgroepen.³² Zamenhof lijkt zich dus te hebben verzet tegen deze beweging.

Deze ontwikkelingen worden ook herkend door Miroslav Hroch. Hroch constateert dat het proces van natievorming vaak een drietal fases doorloopt.³³

²⁹ Reybrouck, *Zink*, 20.

³⁰ Dröge, *Moresnet*, 190.

³¹ Roberto Garvía, *Esperanto and its rivals: the struggle for an international language* (Philadelphia 2015) 64.

³² Benedict Anderson, *Imagined communities* (Londen 1983) 84.

³³ Miroslav Hroch, *Social preconditions of national revival in Europe* (New York 2000) 22-24.

- Fase A is de fase waarin er vanuit intellectuele hoek een interesse ontstaat in de gemeenschap. Dit uit zich in een toenemende interesse in zaken als taal en cultuur. In deze fase is er nog niet per definitie sprake van een onafhankelijkheidsstreven, maar de basis hiervoor kan al wel gelegd worden.
- Fase B is de fase van de nationale agitatie. Een nieuwe generatie activisten poogt in deze fase het nationale bewustzijn aan te wakkeren. Dit leidt er vaak toe dat grotere groepen binnen de samenleving zich bewust worden van hun nationale identiteit en dat deze groepen culturele en politieke eisen gaan stellen.
- Fase C is de periode waarin er een massale, nationale beweging ontstaat. Dit leidt er vaak toe dat er collectieve actie ondernomen wordt, teneinde erkenning en soms zelfs onafhankelijkheid te bewerkstelligen.

Het model van Hroch heeft weliswaar betrekking op het totale proces van natievorming, maar desondanks kunnen we de besproken ontwikkelingen op het gebied van taal mooi in dit model inpassen. In Fase A is er sprake van een voornamelijk intellectuele interesse in de taal. Caspar Hirschi stelt dat de Romantische intellectuelen, in de zoektocht naar een wapen tegen het door hen zo verafschuwde universalisme van de Verlichting, zich gingen verdiepen in volkstalen. Deze talen werden op deze manier iets waarmee de Romantici zich konden onderscheiden.³⁴ In Fase B zien we de rol van taal als sociaal bindmiddel. We zagen al dat Hobsbawm vaststelde dat deze rol tijdens de 19e eeuw steeds groter werd.³⁵ Tenslotte zien we in Fase C dat taal een argument wordt om het eigen volk te definiëren, zoals aangetoond door Anderson.³⁶

De ontwikkelingen van het Esperanto in Neutraal-Moresnet kwamen pas in de vroege 20^e eeuw op gang.³⁷ Het lijkt dus tegenstrijdig om de hierboven beschreven theorie toe te passen op de situatie van Moresnet. Desondanks vertonen de pogingen om het Esperanto te introduceren in Neutraal-Moresnet veel parallellen met deze theorieën, zij het dat de ontwikkelingen over een veel kortere tijdsperiode plaatsvonden. In deze scriptie wil ik stilstaan bij deze pogingen om het Esperanto te introduceren in Moresnet en onderzoeken of deze ontwikkelingen passen in dit bredere, theoretische kader.

De onderzoeksvraag

De vraag die in dit onderzoek centraal zal staan focust zich op de bijdrage die de Esperantobeweging leverde aan de perceptie van Moresnet als onafhankelijke entiteit in het buitenland. Ervan uitgaande dat taal een belangrijke rol kan spelen in de manier waarop een

³⁴ Hirschi, *The origins of nationalism*, 116.

³⁵ Hobsbawm, *Nations and nationalism*, 103-104.

³⁶ Anderson, *Imagined communities*, 84.

³⁷ Dröge, *Moresnet*, 190.

gebied zichzelf onderscheidt ten opzichte van het buitenland is het waardevol om te kijken of het aannemen het Esperanto in Moresnet ook leidde tot meer buitenlandse erkenning van de onafhankelijkheid. Deze vraag is zeker in de casus van Neutraal-Moresnet belangrijk aangezien de bestuurspartners in het condominium officieel nog een claim hadden op het gebied die het onafhankelijkheidsstreven kon ondermijnen. De mate waarin zij het gebied als onafhankelijk zagen speelde dus een grote rol in de manoeuvreerruimte die het gebied had om zichzelf als zodanig te presenteren.

Als uitgangspunt in dit onderzoek is ervoor gekozen om de Esperantobeweging in Moresnet vanuit het perspectief van liberale bewegingen in het buitenland te bekijken. Deze keuze is niet toevallig. Wanneer we kijken naar wat Zamenhof ertoe bracht om zijn nieuwe taal te ontwikkelen zien we dat zijn wereldbeeld in belangrijke mate beïnvloed is door liberale ideeën. Zamenhof kwam uit een joods gezin en juist doordat deze bevolkingsgroep op veel plaatsen in Europa een minderheid vormde werden de Verlichtingsideeën omtrent kosmopolitisme en zelfontwikkeling, die ook ten grondslag lagen aan het liberalisme, vaak door deze groep omarmt.³⁸ De keuze voor de buitenlandse visie is ingegeven door het feit dat historici als Hobsbawm, Hirschi en Anderson vooral onderzoek hebben gedaan naar de rol van taal als identificatiemiddel voor een bevolkingsgroep binnen een land, maar naar de rol van taal als identificatiemiddel van een bevolkingsgroep voor mensen van buiten die groep is veel minder onderzoek gedaan.

Het doel van dit onderzoek is dus om te bekijken hoe de pogingen om van Moresnet een Esperantostaat te maken eraan bijdroegen dat het gebied in het buitenland als zodanig gezien werd. Door de beperkte omvang van het onderzoek zal het onderzoek zich beperken tot publicaties uit Nederland en België. Aangezien zowel Nederland als België aan Neutraal-Moresnet grensden is de keuze voor deze landen logisch. Men was, door de gedeelde grens, in deze landen bekender met de bijzondere status van het gebied. In veel publicaties die elders uitgebracht werden werd Moresnet vaak als een interessant geografisch curiosum bekeken, terwijl deze tendens in Nederland en België minder sterk aanwezig was.³⁹

De specifieke keuze voor België en Nederland is ook het gevolg van de positie van de twee landen ten opzichte van Moresnet. Zoals eerder al aangegeven had België nog een claim op het gebied terwijl Nederland deze claim op had moeten geven na 1830. Het is dus interessant om te kijken of dit gevolgen had voor de perceptie van de liberale pers in de verschillende landen over de status van Neutraal-Moresnet.

³⁸ Garvía, *Esperanto and its rivals*, 64. ; Esther Schor, 'Zamenhof and the liberal-communitarian debate', *Language Problems & Language Planning* 39 (2015) 3, 269-281, aldaar 277.

³⁹ Dröge, *Moresnet*, 121-124.

De initiatieven om van Moresnet een Esperantostaat te maken kwamen tot een climax in de periode van februari 1908 tot en met april 1909.⁴⁰ Het was dan ook binnen deze tijdsperiode dat er in buitenlandse kranten veel over het onderwerp geschreven werd. Dit was het gevolg van het feit dat Wilhelm Molly en de zijnen het in 1908 voor elkaar kregen om de Esperantobeweging akkoord te laten gaan met het verklaren van Moresnet tot nieuwe hoofdplaats van de beweging. Zij probeerden zelfs om Moresnet officieel uit te roepen tot een Esperantostaat genaamd Amikejo.⁴¹ Als reactie hierop besteedden veel buitenlandse kranten aandacht aan deze gebeurtenis waardoor de aandacht voor Moresnet in deze periode een duidelijke piek vertoont. In dit onderzoek zal ik me beperken tot de periode van het uitroepen van Amikejo.

Met deze kanttekeningen in het achterhoofd kunnen we vervolgens de centrale onderzoeksvraag van deze scriptie als volgt formuleren:

“Hoe droeg het uitroepen van Amikejo in Neutraal-Moresnet, in de periode 1908-1909, eraan bij dat de Nederlandse en Belgische liberale pers het gebied als onafhankelijk zagen?”

Om deze vraag te beantwoorden zal, in de eerste twee hoofdstukken, aan de hand van al bestaande literatuur, meer context geboden worden. In het eerste hoofdstuk zal de relatie tussen het liberalisme en het Esperanto verder uitgediept worden en in het tweede hoofdstuk zal kort de geschiedenis van de Esperantobeweging in Neutraal-Moresnet beschreven worden. Hiermee kan dan het onderzochte primaire bronnenmateriaal beter gekaderd worden.

In het derde hoofdstuk zal de daadwerkelijke bronnenanalyse de hoofdrol innemen. Door artikelen over het uitroepen van Amikejo in Moresnet uit de Nederlandse en Belgische liberale pers te bekijken zal een antwoord gezocht worden op de hoofdvraag van het onderzoek. Het geheel zal vanzelfsprekend afgesloten worden met een conclusie.

Positionering binnen de historiografie

Ondanks het feit dat het gebied ruim 100 jaar lang een vast gegeven was op de kaart van West-Europa is er binnen de geschiedwetenschap weinig aandacht aan besteed. Afgezien van de actieve inzet van enkele lokale historici, waarvan Herbert Ruland,⁴² Leo Wintgens⁴³

⁴⁰ Het Vaderland, ‘Esperanto en handelsconsuls’, *Het Vaderland*, 24 april 1909.

⁴¹ Dröge, *Moresnet*, 121-124.

⁴² Ruland, *1816-1919*.

⁴³ Leo Wintgens, *Neutral-Moresnet-Neutre Grundlage der Gemeinde Kelmis - Neu-Moresnet – Hergenrath: Echos aus einem europäischen Kuriosum* (Montzen 2010).

en Firmin Pauquet⁴⁴ waarschijnlijk de bekendsten zijn, is de academische interesse in Moresnet altijd beperkt gebleven. Ditzelfde geldt voor de populair-wetenschappelijke literatuur over het gebied.⁴⁵

Met dit onderzoek hoop ik een bijdrage te kunnen leveren aan de tot nu toe beperkte literatuur die er beschikbaar is over het gebied. Zeker wat betreft de geschiedenis van het Esperanto in Moresnet. In de populair-wetenschappelijke werken wordt vaak beschreven dat de invloed van de Esperantobeweging op het proces van natievorming in Moresnet heel groot was,⁴⁶ maar deze stelling is vanuit academisch perspectief nauwelijks te staven. Met dit onderzoek hoop ik de leemte die er nu nog bestaat in de kennis over de rol die de Esperantobeweging speelde in het proces van natievorming in Moresnet gedeeltelijk op te kunnen vullen.

Daarnaast hoop ik een bijdrage te kunnen leveren aan het debat over de rol van taal in het proces van natievorming. De focus zal hier, gezien het onderwerp, vooral liggen op de wijze waarop taal bijdraagt aan de manier waarop het buitenland een bepaald land of gebied bekijkt. Historici als Anderson, Hobsbawm en Hirschi formuleerden theorieën over de rol die taal speelde bij natievorming, maar de focus lag daarbij, zoals we eerder al zagen, meer op de rol die taal speelde voor het ontstaan van nationale gevoelens binnen een bepaalde bevolkingsgroep. Naar de mate waarin taal ook als onderscheidende factor wordt ervaren in het buitenland is veel minder onderzoek gedaan. Door juist dit te bekijken met betrekking tot de casus van Neutraal-Moresnet en de uitkomsten naast de al bestaande theorieën te leggen hoop ik nieuwe inzichten te kunnen formuleren. Eigenlijk wordt hierbij dus gekeken of deze theorieën nog steeds opgaan op het moment dat er gekeken wordt naar hoe een onafhankelijkheidsbeweging vanuit het buitenland bekeken wordt.

Methode

Bij het primaire bronnenonderzoek zal gekeken worden hoe de liberale pers in Nederland en België het uitroepen van Amikejo beschreef. Hierbij zal er vooral aandacht besteed worden aan de manier waarop de verschillende kranten hierover spraken. Het bekijken van in welke bewoordingen er over het initiatief gesproken werd is daarbij van wezenlijk belang. Door het taalgebruik in de artikelen goed te analyseren kan er hopelijk een beeld geschetst worden van de perceptie die er heerste over de positie van het gebied onder Nederlandse en Belgische liberalen.

⁴⁴ Firmin Pauquet, 'Le territoire contesté de Moresnet, dit Moresnet neutre. Notes historiques sur son statut, sa législation et son administration', *Bulletin de la Société verviétoise d'Archéologie et d'Histoire*, 47 (1960), 53-153.

⁴⁵ Dröge, *Moresnet*. ; Reybrouck, *Zink*.

⁴⁶ Dröge, *Moresnet*, 192-193.

Om deze analyse goed uit te kunnen voeren zal er voor de verschillende bestudeerde artikelen steeds een formulier ingevuld worden (Bijlage 1). In dit formulier is ruimte voorzien voor het analyseren van opvallend taalgebruik. Door goed te letten op welke termen er gebruikt worden om het uitroepen van Amikejo te beschrijven kan vastgesteld worden of de perceptie in die publicatie eerder was dat het ging om een onafhankelijke staat of dat het nog steeds om een echt condominium ging. Daarnaast is er in het formulier ruimte voorzien voor een interpretatie van de toon van de publicatie. Door goed te beschrijven hoe er over het gebied geschreven werd in de verschillende publicaties kan er ook een beeld geschetst worden van of de pers het uitroepen van Amikejo als iets positiefs of negatiefs zag.

Door de bevindingen van de analyse naast elkaar te leggen en deze vervolgens te koppelen aan de theorie over de relatie tussen het liberalisme en het Esperanto wordt tenslotte een algemene conclusie geformuleerd over in hoeverre het uitroepen van Amikejo een rol speelde in de mate waarin liberalen in België en Nederland Neutraal-Moresnet beschouwden als onafhankelijke staat.

Hoofdstuk 1 – Een wereldtaal voor een kosmopolitische wereld

Nationaal liberalisme

Zoals in de inleiding al beschreven werd is de keuze voor het liberale perspectief in deze scriptie niet toevallig. Het Esperanto kende vanaf haar ontstaan eind 19e eeuw een sterke relatie met het liberale gedachtegoed. Deze relatie zal in dit hoofdstuk verder uitgediept worden en ook tegen de achtergrond van de bredere ontwikkelingen in het liberalisme geplaatst worden. Op deze manier wordt het mogelijk om de analyse van de bronnen in het derde hoofdstuk in een bredere context te plaatsen.

Het liberalisme als politieke stroming ontstond in de 18^e eeuw onder de invloed van de ideeën van de Verlichting. Het kernpunt dat de eerste liberalen meenamen uit het Verlichtingsdenken was de absolute gelijkheid tussen verschillende individuen. God zou ieder mens gelijk gecreëerd hebben en daaruit vloeide automatisch het idee voort dat iedereen dezelfde fundamentele grondrechten had.⁴⁷ Hieruit ontstond ook het idee dat alle verschillen tussen mensen kunstmatig zijn omdat zij het resultaat zijn van sociale instituties. Volgens het liberalisme was ieder mens, ongeacht zijn afkomst, fundamenteel gelijk.⁴⁸

Het is om deze redenen dat het liberalisme vaak als tegenhanger wordt gezien van de meer op gevoel gefocuste Romantiek.⁴⁹ We zagen al dat historici als Hobsbawm constateren dat men onder de invloed van deze culturele stroming op zoek gaat naar elementen die het verschillende bevolkingsgroepen mogelijk maakt om zichzelf te onderscheiden teneinde het eigen onafhankelijkheidsstreven meer legitimiteit te geven.⁵⁰ Taal was één van de middelen die ingezet werden in deze ontwikkeling. Benedict Anderson stelt zelfs dat talen als het ware werden verheven tot het collectieve eigendom van verschillende bevolkingsgroepen.⁵¹ Deze rol van taal als middel om de eigen bevolkingsgroep te onderscheiden lijkt dus, in de eerste instantie, geenszins overeen te komen met de gelijkheidsideeën van het liberalisme.

Toch kunnen we stellen dat deze zwart-wittegenstelling tussen het liberalisme en het Romantische nationalisme te kort door de bocht is. Hoewel het liberalisme er inderdaad vanuit gaat dat ieder individu dezelfde fundamentele rechten heeft⁵² pretendeert het liberalisme niet volledig neutraal te zijn. Ook het liberalisme erkent dat er verschillende zaken zijn die een individu het gevoel geven te behoren tot een bepaalde sociale groep. Deze zaken beïnvloeden het handelen van een individu en hun bestaan moet daarom ook

⁴⁷ Ludwig von Mises en Bettina Bien Greaves, *Liberalism : the classical tradition* (Indianapolis 2005) 44.

⁴⁸ Mises en Greaves, *Liberalism*, 44.

⁴⁹ Olga Litvak, *Haskala: The romantic movement in Judaism* (New Brunswick 2012) 26.

⁵⁰ Hobsbawm, *Nations and nationalism*, 103-104.

⁵¹ Anderson, *Imagined communities*, 84.

⁵² Mises en Greaves, *Liberalism*, 44.

niet ontkent worden.⁵³ Zo lang deze gevoelens het rationele handelen, dat zo belangrijk is binnen het liberalisme, niet in de weg staan is er ook geen reden om te proberen om deze gevoelens te beknotten.⁵⁴

In de loop van de 19^e eeuw zien we dan ook dat het liberalisme meer focus gaat leggen op nationale gevoelens. Yael Tamir constateert dat ook het burgerschap van landen die zichzelf als liberaal classificeerden in deze periode steeds meer gebaseerd werd op het toebehoren aan een nationale groep. Steeds vaker werd het toekennen van burgerrechten in dit soort landen gebaseerd op het hebben van de eigen nationaliteit in plaats van de keuze van het individu.⁵⁵ Dit alles toont aan dat ook binnen het liberale denken nationale gevoelens een rol kunnen spelen, zeker wanneer het eigen liberale systeem, na rationele afwegingen, ook nog de status wordt toegedicht van het beste politieke systeem.⁵⁶ In deze context kunnen we ook het politieke liberalisme van de late 19^e eeuw plaatsen. Dit liberalisme was vaak sterk nationaal georiënteerd als gevolg van het idee dat het eigen politiek-economische systeem rationeel gezien het beste was en daarom ook uitgedragen mocht worden.

Het Esperanto en het liberalisme

We zagen al dat het liberalisme en nationalisme dus niet zo lijnrecht tegenover elkaar staan als weleens wordt beweerd. Hoewel het daarom in de eerste instantie onlogisch lijkt om het ontwikkelen van een taal als het Esperanto te verbinden met het liberalisme is dit niet per definitie het geval. De reden hiervoor zal in deze paragraaf besproken worden.

De bedenker van het Esperanto, Ludwig Zamenhof, werd in 1859 geboren in een joods gezin in Białystok, in het Russische Rijk. Białystok werd gedurende deze tijd bewoond door een heleboel verschillende bevolkingsgroepen. Zamenhof's ideeën zouden voor een belangrijk deel gevormd worden door zijn jeugd in deze veeltalige omgeving. Met name het feit dat de vele talen continu gebruikt werden als een manier om verschillende bevolkingsgroepen van elkaar te onderscheiden zou op Zamenhof een diepe indruk achterlaten.⁵⁷

Tegen deze multi-etnische achtergrond werd de vader van Zamenhof een aanhanger van de zogenaamde *Haskalah*. Deze beweging, die ook weleens wordt aangeduid als de Joodse Verlichting vanwege haar oorsprong in het Duitse Verlichtingsdenken van de 18^e eeuw, zou ook een grote invloed uitoefenen op Zamenhof. De *Haskalah* vormde een reactie op het feit

⁵³ Leonard Hobhouse, *Liberalism* (Oxford 1964) 68-69.

⁵⁴ Hobhouse, *Liberalism*, 70.

⁵⁵ Yael Tamir, *Liberal nationalism* (Princeton 1993) 117.

⁵⁶ Hobhouse, *Liberalism*, 70.

⁵⁷ Brigid O'Keeffe, 'An international language for an empire of humanity: L. L. Zamenhof and the imperial Russian origins of Esperanto', *East European Jewish Affairs*, 49 (2019) 1, 1-19, aldaar 4.

dat joden op veel plaatsen in Midden- en Oost-Europa als minderwaardig werden gezien. Er werd vaak beweerd dat de joodse cultuur geen plaats zou hebben in deze streken, maar de *Haskalah* ging hier tegenin. Wanneer de joden zouden emanciperen en assimileren in de maatschappij zou er, volgens de beweging, wel plaats zijn voor het jodendom in het multi-etnische Russische Rijk.⁵⁸

De steeds sterkere nadruk die de Romantische bewegingen legden op taal als sociaal identificatiemiddel⁵⁹ boezemde Zamenhof angst in. Zamenhof was bang dat taal de scheidslijnen tussen de verschillende bevolkingsgroepen zou verdiepen en dat dit etnische conflicten zou veroorzaken.⁶⁰ De oplossing voor dit probleem lag, volgens Zamenhof, in het ontwikkelen van een neutrale, niet nationale taal, waarmee de verschillende etnische groepen toch met elkaar zouden kunnen communiceren.⁶¹

Hierin zijn duidelijk de wortels van de *Haskalah* te herkennen. De kernpunten van deze beweging waren immers emancipatie en assimilatie. Opvallend hierbij is dat de joodse cultuur niet volledig afgezworen werd, ze moest echter een plaats gaan innemen tussen de andere culturen die er bestonden binnen Europa.⁶² Dit gegeven kunnen we in lijn plaatsen met de ideeën uit het liberalisme die in de vorige paragraaf besproken werden waarin het liberalisme, in de loop van de 19^e eeuw, begon te erkennen dat nationale gevoelens het handelen van een individu beïnvloeden, maar dat dit geen obstakel hoefde te vormen en dus ook niet ontmoedigd hoefde te worden. Dit zien we ook terug bij het Esperanto. De taal had immers niet als doel om nationale culturen te laten verdwijnen, maar het moest een middel worden om miscommunicatie en hieruit voortkomende conflicten te voorkomen.⁶³

Naast het feit dat we de ontwikkeling van het Esperanto kunnen plaatsen binnen de *Haskalah*, kunnen we nog een parallel tussen het liberalisme en het Esperanto benoemen. We zagen al dat het liberalisme sterk de nadruk legt op rationaliteit.⁶⁴ Volgens het liberalisme dient een individu zelf altijd zo rationeel mogelijk te handelen. Om dit te kunnen doen zijn zelfontplooiing en zelfontwikkeling essentieel. De mensheid zou zich hierom continu moeten ontwikkelen.⁶⁵ Dit gegeven zou ook in het politieke liberalisme van de late 19^e eeuw een grote rol gaan spelen. Het idee dat beschavingen zich lineair ontwikkelden zorgde ervoor dat er binnen het politieke liberalisme een sterkere nadruk op nationale

⁵⁸ Garvía, *Esperanto and its rivals*, 60.

⁵⁹ Anderson, *Imagined communities*, 84.

⁶⁰ Garvía, *Esperanto and its rivals*, 61.

⁶¹ Idem, 63.

⁶² Heiko Haumann, *History of East European Jews* (Boedapest 2002) 122.

⁶³ Garvía, *Esperanto and its rivals*, 63.

⁶⁴ Hobhouse, *Liberalism*, 70.

⁶⁵ Jennifer Pitts, *A turn to empire : the rise of imperial liberalism in Britain and France* (Princeton 2006) 120.

gevoelens kwam te liggen. Het eigen, liberale, politieke systeem werd als hoogtepunt van ontwikkeling gezien en vanuit dit oogpunt moesten de ideeën van deze samenleving dan ook verder verspreid worden in bijvoorbeeld de koloniën om zo de mensen die hier woonden naar een hoger beschavingsniveau te kunnen tillen.⁶⁶

Deze sterke nadruk op zelfontplooiing en zelfontwikkeling zien we ook terug bij Zamenhof. Het hoofddoel van zijn taal, het tegengaan van etnische conflicten, lijkt erop te wijzen dat Zamenhof inspiratie putte uit het politiek-liberale idee dat de mensheid altijd moest proberen zichzelf naar een hoger ontwikkelingsniveau te tillen. Charles Taylor stelt dat mensen, doormiddel van de vaardigheid om met elkaar te kunnen communiceren, een actie die tot dan toe voorbehouden was aan de eigen persoon als het ware kunnen collectiviseren. Door over de actie te spreken wordt het een actie die beide partijen aangaat. De actie verandert hiermee in iets gemeenschappelijks.⁶⁷ Zamenhof hoopte dat mensen, vanuit de gedachte van zelfontplooiing, zijn taal zouden leren om op die manier bepaalde acties te collectiviseren. Het individu zou zich op die manier kunnen ontwikkelen tot een collectief. Binnen een collectief zouden gemeenschappelijke belangen vervolgens een grote rol spelen waardoor de kans op conflicten zou afnemen. Het was dus geenszins Zamenhof's doel om het individu te laten verdwijnen. Het individu moest enkel, vanuit de vrije wil en zelfontplooiing die zo belangrijk zijn in het liberalisme, sommige acties samen met anderen gaan benaderen.⁶⁸

De verbondenheid tussen het liberalisme en het Esperanto bestaat dus uit verschillende verbanden. Allereerst is er de invloed van de *Haskalah*. Deze beweging streefde een assimilatie na van de joden zonder dat daarbij de eigen cultuur volledig verloren moest gaan. We zagen dat we dit idee ook kunnen plaatsen in de ideeën rondom nationalisme die in de 19^e eeuw steeds meer opgang vonden. In de ogen van Zamenhof was het bestaan van nationale identiteiten niet het probleem, maar het feit dat misverstanden die veroorzaakt werden door taal vaak aan de oorsprong lagen van etnische conflicten. Dit soort conflicten voorkomen zou het voornaamste doel worden van het Esperanto.

De sterke nadruk die Zamenhof legde op de rationaliteit van het individu is terug te voeren op het liberale denken van de 19^e eeuw. Een mens dient, in de ideeën van het liberalisme, steeds te streven naar de meest rationele handelswijze. Om dit goed te kunnen doen dient de mens zichzelf steeds verder te ontwikkelen. Het Esperanto had eigenlijk een vergelijkbaar doel, namelijk dat de mens, door het leren van deze nieuwe taal, steeds

⁶⁶ Pitts, *A turn to empire*, 121.

⁶⁷ Charles Taylor, 'Cross-purposes: the liberal–communitarian debate', in: Derek Matravers en Jon Pike (red.), *Debates in contemporary political philosophy: an anthology* (Londen 2003) 195-212, aldaar 200.

⁶⁸ Schor, 'Zamenhof and the liberal-communitarian debate', 277.

verantwoordelijker zou gaan handelen. Dit streven naar zelfontplooiing had bij Zamenhof nog een ander doel, namelijk dat het individu op deze manier zou evolueren in een collectief waardoor de verschillen tussen mensen steeds minder voor spanningen zouden zorgen. Verschillen tussen mensen moesten dus niet verdwijnen, Zamenhof wilde enkel de conflicten die deze verschillen teweeg konden brengen proberen te voorkomen.

Hoofdstuk 2 – Amikejo, het oord der vriendschap

In de inleiding werd al benoemd dat de initiatieven van Wilhelm Molly en enkele anderen erin culmineerden dat Neutraal-Moresnet in 1908 uitgeroepen werd tot de hoofdplaats van de Esperantobeweging. Dit uitroepen van Amikejo is op zijn minst bijzonder te noemen. In dit hoofdstuk zal kort de geschiedenis geschetst worden van hoe deze gebeurtenis uiteindelijk plaats kon vinden. Op deze manier wordt de context waarin we het bronnenonderzoek uit Hoofdstuk 3 kunnen plaatsen nog verder uitgebreid.

Centraal in de opkomst van de Esperantobeweging in Neutraal-Moresnet staat de eerder vermelde Wilhelm Molly. Deze Duitse arts was in 1863 in dienst getreden als bedrijfsarts van de zinkgroeve in Moresnet. Doordat het gebied op dit moment nog geen eigen huisarts had nam Molly ook al snel de zorg van de rest van de bevolking op zich. Dit maakte Molly een bekend figuur in Moresnet.⁶⁹

Molly ontpopte zich tijdens zijn leven tot voorvechter van de onafhankelijkheidsbeweging van Moresnet. In de inleiding werd het initiatief van Molly om Moresnet eigen postzegels te geven al genoemd. Hoewel deze actie snel verboden werd door België en Duitsland trok hij hiermee wel de aandacht. Deze actie maakte duidelijk dat er binnen Moresnet steeds meer mensen waren die de bijzondere status van het gebied omarmden.⁷⁰

Een tweede belangrijke persoon die genoemd dient te worden in de context van de Esperantobeweging in Moresnet is de Franse leraar Gustave Roy. Roy was in de loop van 1906 in contact gekomen met Molly toen hij in Aken werkzaam was. Het contact leidde in de loop van 1907 tot het plan bij beide mannen om van Neutraal-Moresnet 's werelds eerste Esperantostaat te maken.⁷¹ Hoe dit idee van de twee mannen precies tot wasdom kwam is vandaag de dag moeilijk te zeggen.⁷² Wat wel vaststaat is dat Roy in 1908 het plan "*Projet réalisable en six mois d'un état espérantiste indépendant*" presenteerde. Hierin zette Roy de ideeën uiteen die hij en Molly bedacht hadden om in Neutraal-Moresnet binnen zes maanden tijd de basis te leggen voor een Esperantostaat.⁷³ De basis van het plan was om de bevolking van Moresnet zo snel mogelijk bewust te maken over het bestaan van het Esperanto en ook om zoveel mogelijk mensen de taal te gaan leren. Dit initiatief kunnen we niet anders dan in lijn zien met de nadruk die Zamenhof legde op zelfontplooiing in de verspreiding van het Esperanto. Beide mannen streefden er immers naar om de bevolking

⁶⁹ Dröge, *Moresnet*, 124-125.

⁷⁰ Jens S. Larsen, 'Amikejo: El país esperantista que gairebé va existir (Amikejo: het Esperantistische land dat bijna had bestaan)', *Kataluna Esperantisto, llengua internacional i drets lingüístics* 358 (2011), 19-27, aldaar 22.

⁷¹ Dröge, *Moresnet*, 188.

⁷² Idem, 188.

⁷³ Jansen, 'Amikejo: el país esperantista que gairebé va existir', 22.

van Moresnet verder te ontwikkelen zoals we dat ook al zagen binnen de ideeën van de liberale politiek in de 19^e eeuw.⁷⁴

Dit idee om zoveel mogelijk inwoners van Moresnet het Esperanto aan te leren was hierbij zowel een doel als een middel op zich. Met de hulp van een inwoner van Moresnet, Karl Schrieuwer, ontplooiden de mannen allerlei initiatieven waarmee de bevolking kennis kon maken met de taal. Dit alles zou culmineren in het uitroepen van Amikejo.⁷⁵ Even leek het erop dat Molly, Roy en Schrieuwer zoveel momentum hadden gecreëerd voor de beweging dat het een kwestie van tijd zou zijn voordat zij hun doel zouden bereiken.⁷⁶

Tegelijkertijd vormden deze initiatieven ook een middel om de Esperantobeweging ervan te overtuigen dat het een goed plan was om Kelmis tot hoofdplaats van de beweging te verklaren. Tijdens het wereldcongres van de Esperantobeweging van 1908 hield Roy een pleidooi om dit idee te propageren. De argumenten van Roy raakten de juiste snaar en het congres verklaarde Kelmis inderdaad tot hoofdplaats.⁷⁷ Hiermee verwierf het uitroepen van Amikejo een zekere legitimiteit.

Het uitroepen van Amikejo lijkt hiermee te passen binnen de ideeën over nationalisme zoals deze al werden besproken. Met behulp van het aannemen van een “nationale taal” probeerde de onafhankelijkheidsbeweging te laten zien dat ze serieus genomen diende te worden. De bevolking van Moresnet leek steeds meer een gemeenschap te worden die zichzelf met behulp van een nationale taal kon onderscheiden, zoals we dat al zagen bij Anderson.⁷⁸

We zien dus dat, met het uitroepen van Amikejo, Molly en Schrieuwer de liberaal-politieke ideeën, die ook ten grondslag lagen aan Zamenhof's denkbeelden, in de praktijk leken te brengen. Ik noemde al het feit dat de basis van het plan gevormd werd door de zelfontplooiing die een wezenlijk onderdeel vormde van het liberale denken in de 19^e eeuw,⁷⁹ maar ook het doel van het uitroepen van Amikejo kunnen we in deze bredere context van het Esperanto en het liberalisme plaatsen. In lijn met de ideeën over cultuur in het politieke liberalisme zagen we dat Molly en Roy er eigenlijk naar streefden dat het promoten van een universele wereldtaal het handelen van de individuen in Moresnet moest gaan beïnvloeden. Aangezien beide mannen de denkwijze die aan het Esperanto ten grondslag lag ook zagen als de meest rationele manier van denken, afgaande op het

⁷⁴ Pitts, *A turn to empire*, 121.

⁷⁵ Dröge, *Moresnet*, 191.

⁷⁶ Idem, 192-193.

⁷⁷ Idem, 194-195.

⁷⁸ Anderson, *Imagined communities*, 84.

⁷⁹ Pitts, *A turn to empire*, 121.

enthousiasme waarmee ze de taal propageerden, kunnen we concluderen dat zij hiermee hoopten dat het denken van de inwoners van Moresnet ook doordrongen zou worden van de ideeën die de basis vormden van het Esperanto en van het liberalisme.

Alhoewel er niets bekend is over de politieke opvattingen van zowel Molly als Roy en we dus ook niet kunnen zeggen of de beide mannen aanhangers waren van het politiek-liberalisme, kunnen we dus wel stellen dat zij de ideeën van deze ideologie met het uitroepen van Amikejo verder verspreidden. De vraag is of zij dit vanuit een politieke overtuiging deden of dat dit simpelweg het gevolg was van de ideeën die de basis vormden van het Esperanto. Dit heeft echter voor dit onderzoek geen grote gevolgen aangezien we dus zonder twijfel kunnen stellen dat het liberalisme in het uitroepen van Amikejo een grote rol speelde.

Hoofdstuk 3 – Een Esperantostaat als buur

De opbouw van het onderzoek

Aan de hand van de zoekcriteria is een selectie gemaakt van elf artikelen met betrekking tot het uitroepen van Amikejo. Al deze artikelen zijn verschenen in verschillende publicaties vanaf 1 februari 1908 tot en met 24 april 1909. De verdeling van het aantal artikelen over de verschillende publicaties is terug te vinden in Tabel 2.

Titel publicatie	Aantal artikelen
De Telegraaf	1
Het vaderland	1
Algemeen Handelsblad	1
Land en volk	1
De locomotief	2
L'Indépendance Belge	1
La Meuse	4

Tabel 2 - De verdeling van de geanalyseerde artikelen over de verschillende publicaties.

Al de geraadpleegde publicaties zijn afkomstig uit Nederland of België afgezien van één, namelijk het artikel uit "De locomotief." Deze krant werd uitgegeven in Nederlands-Indië. Ondanks het feit dat deze krant hiervandaan kwam is er wel voor gekozen om de artikelen uit deze publicatie mee te nemen in het onderzoek. Dit omdat het gebied waar de publicatie verscheen in deze periode sterk vervlochten was met Nederland waardoor het argument om te kiezen voor Nederlandse en Belgische publicaties nog steeds opgaat.

De verschillende geraadpleegde kranten zijn allemaal gestoeld op een liberale grondslag. Desondanks bestaan er tussen de verschillende kranten wel nuanceverschillen die wat extra toelichting behoeven. De plaats van de verschillende kranten binnen het liberale spectrum bepaald immers voor een belangrijk deel de mening van de verschillende kranten over de ideeën binnen het liberalisme die al besproken zijn.

Aan de meer behoudende zijde vinden we kranten als de Telegraaf,⁸⁰ Het vaderland,⁸¹ het Algemeen Handelsblad⁸² en L'Indépendance Belge.⁸³ Deze kranten namen binnen het politieke liberalisme een meer traditionele positie in als gevolg van het feit dat deze kranten, afgezien van de Telegraaf, van oorsprong voortkwamen uit de liberale politiek. Bij de Telegraaf was haar positie eerder het resultaat van het feit dat de krant een breed lezerspubliek wilde bereiken waardoor zij de kleur aannam van de dominante politieke stroming, namelijk het liberalisme.⁸⁴ De Verlichtingsideeën die de basis vormden van het liberalisme als politieke stroming kwamen bij deze kranten uitdrukkelijk naar voren. Dit sloot ook aan bij hun lezerspubliek dat vaak bestond uit de gegoede, liberale burgerij, die vaak grote waarde hechtte aan de nadruk die het traditionele liberalisme legde op het individu.⁸⁵

Aan de meer progressieve kant vinden we kranten als De Locomotief⁸⁶ en Het vaderland.⁸⁷ Deze kranten pasten in de ontwikkelingen die het liberalisme doormaakte aan het einde van de 19^e eeuw. De nadruk bij deze kranten lag minder op de traditionele ideeën over het individu die we wel terug zien komen bij de meer behoudende publicaties.⁸⁸ Dit uitte zich vanzelfsprekend ook in de berichtgeving van deze kranten. Deze hebben meer aandacht voor de sociale problemen die speelden in deze periode. De oplossing voor deze problemen zochten de kranten in de ontwikkelingen in het liberalisme die eerder al aan bod kwamen. De kranten legden hierdoor een sterke nadruk op zelfontwikkeling. De uitwassen die voortkwamen uit het liberalisme zouden, in de optiek van deze publicaties, verholpen kunnen worden door te proberen om de mensheid naar een hoger ontwikkelingsniveau te tillen.⁸⁹

Binnen de bestudeerde publicaties neemt de krant La Meuse een bijzondere plaats in. Deze liberale krant heeft zich vanaf haar ontstaan altijd gericht op Luik en haar directe omgeving. De krant kent daarom ook een sterke verbondenheid met de regio waartoe ook Moresnet

⁸⁰ Jolande Uringa, *All news are views* (Utrecht 2008) 23-24.

⁸¹ Léon Hanssen, *Sterven als een polemist: 1930 – 1940* (Amsterdam 2001) 198.

⁸² Jo Bardoel, Chris Vos en Frank van Vree, *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002) 37.

⁸³ Os en Potjer, *De nieuwe tijd*, 240-241. ; Vlaamse Erfgoed Bibliotheken, 'L'Indépendance Belge', https://anet.be/brocade/brocade.phtml?UDdesk=abraham&UDses=120397558%3A675412&UDstate=1&UDmode=&UDaccess=&UDrou=_EntryC%3Abopwexe&RDcgi=buttonselectfull&CDopSe=650406504&CDopSt=5&CDopLv=1&CDopOp=opacbnc&RDrecord=c:bnc:25 (21 mei 2021).

⁸⁴ Uringa, *All news are views*, 23-24.

⁸⁵ Pien van der Hoeven, *Twee kranten, twee paleizen: over de oorsprong van NRC Handelsblad* (Rotterdam 2010) 16-17.

⁸⁶ Huygens ING, 'Brooshooft, Pieter (1845-1921)', <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/brooshooft> (21 mei 2021).

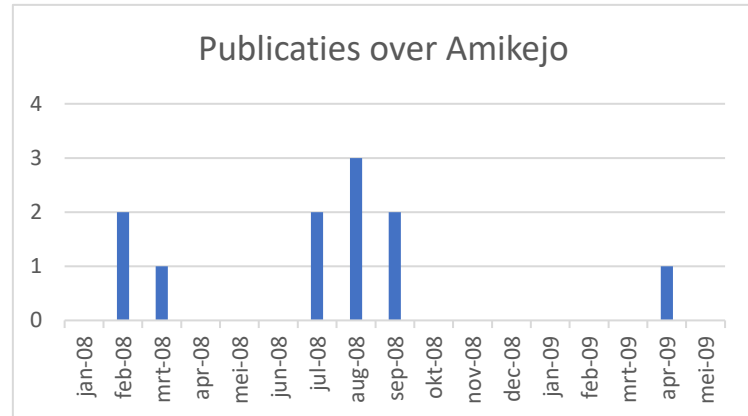
⁸⁷ Parlement.com, 'Mr. H.P. (Henri) Marchant', https://www.parlement.com/id/vg09ll35q2y6/h_p_henri_marchant (26 mei 2021).

⁸⁸ Hoeven, *Twee kranten, twee paleizen*, 16-17.

⁸⁹ Pitts, *A turn to empire*, 121.

behoorde.⁹⁰ Dit uit zich in het feit dat La Meuse ook de meeste publicaties heeft gewijd aan het uitroepen van Amikejo, zoals te zien is in Tabel 1. Voor deze krant betrof het hier namelijk een regionaal onderwerp waardoor het logisch is dat zij er relatief veel aandacht aan besteedde.

Noemenswaardig is ook de verdeling van het aantal aan Amikejo gewijde publicaties gedurende de gekozen periode. Deze verdeling (weergegeven in Grafiek 1) laat twee kleine pieken zien in het aantal publicaties. De eerste in februari-maart 1908 en de tweede in juli-augustus-september 1908. Deze verdeling



Grafiek 1 - De verdeling van het aantal aan het Esperanto in Moresnet gewijde publicaties gedurende de gekozen periode.

is alleszins niet verwonderlijk, ze valt immers grotendeels samen met twee grote gebeurtenissen in de geschiedenis van Amikejo. De piek in februari-maart kan verklaard worden doordat Molly en Roy in deze periode Amikejo officieel uitriepen.⁹¹ Het is dus niet zo verwonderlijk dat een aantal kranten besloot om toen aandacht te besteden aan dit onderwerp. De piek in juli-augustus-september was het gevolg van het feit dat toen het Esperanto-wereldcongres plaatsvond waar Roy zijn pleidooi hield om van Kelmis de hoofdplaats van de beweging te maken. Naar aanleiding hiervan werden destijds door Karl Schrieuwer een soort persberichten opgesteld. Deze werden door verschillende kranten opgepikt.⁹² Algemeen kunnen we dus concluderen dat de verschillende kranten het nieuws uit Moresnet vrij snel na de daadwerkelijke gebeurtenissen overnamen, maar dat de aandacht voor de initiatieven vervolgens ook snel weer afnam. Hieruit kunnen we afleiden dat de kranten het uitroepen van Amikejo voornamelijk zagen als een leuk nieuwtje en dat de initiatieven nooit zo ver van de grond kwamen dat er blijvende aandacht aan besteed diende te worden, anders waren er waarschijnlijk meer artikelen verschenen gedurende een langere periode.

⁹⁰ Vlaamse Erfgoed Bibliotheken, 'La Meuse: journal de Liège et de la province', https://anet.be/brocade/brocade.phtml?UDdesk=abraham&UDses=120397558%3A675412&UDstate=1&UDmode=&UDaccess=&UDrou=_EntryC%3Aabopwexe&RDcgi=buttonselectfull&CDopSe=650406504&CDopSt=8&CDopLv=1&CDopOp=opacbnc&RDrecord=c:bnc:213 (21 mei 2021).

⁹¹ Dröge, *Moresnet*, 190-192.

⁹² Idem, 195-197.

De perceptie van de kranten

Het uitroepen van Amikejo werd dus door verschillende kranten opgepikt. De manier waarop verschilde echter van krant tot krant. Er werd al benoemd dat de meeste kranten het nieuws toentertijd waarschijnlijk aan de hand van de gepubliceerde berichten van Schrieuwer te weten zijn gekomen. Zeker in de Nederlandse kranten is terug te zien dat de artikelen vaak bijna dezelfde strekking hebben. In sommige gevallen komt de manier waarop zaken verwoord worden zelfs vrijwel overeen. Dit duidt erop dat deze kranten zich hoogstwaarschijnlijk op dezelfde berichtgeving gebaseerd hebben, namelijk de persberichten van Schrieuwer.⁹³ In de Belgische kranten is te zien dat de berichtgeving minder uniform is. Het is dus waarschijnlijk dat zij zich vaker baseerden op de bevindingen van een journalist ter plaatse. Dit is te verklaren doordat België, als partner in het condominium, de kwestie waarschijnlijk belangrijker achtte dan Nederland. Belgische kranten zullen daarom sneller zelf journalisten naar het gebied gestuurd hebben om de situatie te beschrijven.

Als er gekeken wordt naar het taalgebruik in de publicaties dan valt er nog een groot verschil op. In de Nederlandse kranten wordt vaak gesproken over Moresnet met termen die impliceren dat het gebied onafhankelijk is. De meeste Nederlandse artikelen gebruiken, in de context van Neutraal-Moresnet, termen als "staatje," "land," en "republiek." Hiermee wordt de suggestie gewekt dat Moresnet soeverein is en dus geen condominium. In de Belgische publicaties duidt men Moresnet daarentegen vrijwel consequent aan als een "territoire neutre" (een neutraal territorium). De status van het gebied wordt dus in de Belgische publicaties veel genuanceerder gepresenteerd.

Voor dit verschil zijn mijns inziens twee oorzaken aan te wijzen. Ten eerste speelt de bron waarop de publicaties zich baseerden een grote rol. Zoals eerder al geconcludeerd werd lijkt het erop dat de Nederlandse kranten zich veel meer baseerden op de persberichten die in opdracht van Molly en Roy uitgebracht werden. Er is al aangetoond dat zij wilden proberen om de legitimiteit van de onafhankelijkheidsbeweging in Moresnet te vergroten. Het gebruiken van dit soort bewoordingen in hun persberichten zou voor hen een poging kunnen zijn geweest om dit doel te bereiken.

Een tweede oorzaak ligt in de dubbele claim die er lag op het gebied. Zowel België als Duitsland hadden in de tijd waarin de publicaties verschenen nog steeds hun claims op het gebied niet opgegeven. Beide landen claimden Moresnet nog steeds als een onderdeel van

⁹³ De locomotief, 'Het land van Esperanto', *De locomotief*, 17 augustus 1908. ; De locomotief, 'Esperant-staat', *De locomotief*, 7 oktober 1908. ; De Telegraaf, 'Het land van Esperanto', *De Telegraaf*, 11 juli 1908. ; Land en volk, 'Buitenlandsch gemengd nieuws', *Land en Volk*, 31 augustus 1908.

het eigen territorium en door het gebied als onafhankelijk te behandelen zou de legitimiteit van de eigen claim op het gebied weleens onderuit gehaald kunnen worden. Dit was natuurlijk in hoofdzaak een regeringskwestie en niet per se iets waar de pers zich druk over diende te maken, maar de liberalen hadden al vanaf de onafhankelijkheid van België in 1830 een grote rol in de nationale politiek.⁹⁴ Het is dus logisch dat de liberale pers zich redelijk conform de lijn van de politiek gedroeg en daarom de onafhankelijkheidsretoriek van Molly niet klakkeloos overnam.

Kijkend naar de berichtgeving in de verschillende kranten zien we dus duidelijke verschillen tussen België en Nederland. Waar de Nederlandse pers vaak over Moresnet sprak alsof het een onafhankelijke natie was, was de Belgische pers een stuk genuanceerder. De vraag is waarom de Belgische liberalen met het uitroepen van Amikejo het gebied toch niet als onafhankelijk wilden classificeren. Eerder is namelijk al aangetoond dat we de verspreiding van het Esperanto immers perfect zouden kunnen plaatsen in de nadruk die het liberalisme aan het einde van de 19^e eeuw legde op de ontwikkeling van de mensheid. De Nederlandse liberale pers lijkt er daarom geen problemen mee te hebben dat Amikejo uitgeroepen werd, waarom de Belgische pers dan wel?

De reden hiervoor is dat het liberalisme in België gedurende de 19^e eeuw sterk verbonden was met de politiek. Hoewel de Belgische liberalen dus net zo goed de doelen van het liberalisme op het gebied van zelfontwikkeling nastreefden als de liberalen in Nederland conflicteerde dit streven met de belangen van de Belgische politiek. Zo lang België immers nog een claim had op Moresnet zou het die claim alleen maar kunnen verzwakken wanneer zij het uitroepen van Amikejo zou omarmen als een positieve ontwikkeling. Hoewel dit dus tegenstrijdig was met de ideeën van het liberalisme zouden de Belgische liberalen het uitroepen van Amikejo nooit erkennen als een onafhankelijkheidsverklaring van Moresnet.

De Nederlandse kranten daarentegen lijken het gebied veelal al als een onafhankelijke entiteit gezien te hebben, ook voordat Amikejo uitgeroepen werd. Opvallend hierbij is dat deze kranten de gebeurtenis wel lijken te beschouwen als iets waarmee de identiteit van het gebied versterkt werd. Veel krantenberichten spreken over het uitroepen van een echte "Esperant-staat." De Nederlandse liberalen lijken dus meer open te hebben gestaan voor het initiatief, in lijn met de achterliggende ideeën binnen het liberalisme. We kunnen deze ontwikkeling natuurlijk plaatsen binnen de rol van taal in het ontstaan van een perceptie van onafhankelijkheid zoals we die al zagen bij Hobsbawm⁹⁵ en Anderson.⁹⁶ Hoewel de

⁹⁴ Os en Potjer, *De nieuwe tijd*, 240-241.

⁹⁵ Hobsbawm, *Nations and nationalism*, 103-104.

⁹⁶ Anderson, *Imagined communities*, 84.

Nederlandse liberalen het initiatief dus wel omarmd lijken te hebben en het dus bijdroeg aan de perceptie van Moresnet als onafhankelijk zien zij het uitroepen van Amikejo *an sich* niet als onafhankelijkheidsverklaring.

Een kanttekening die hierbij natuurlijk ook nog geplaatst moet worden is in hoeverre de Nederlandse kranten zelf over de gebeurtenis hebben geschreven. We zagen al dat de Nederlandse liberalen zich veelal gebaseerd lijken te hebben op de persberichten van Schriewer waardoor we onszelf zouden kunnen afvragen in hoeverre de kranten deze berichten, en daarmee de onafhankelijkheidsretoriek van Molly, simpelweg hebben overgenomen. Zeker het feit dat de gebruikte bewoordingen tussen verschillende kranten soms weinig van elkaar verschillen doet vermoeden dat veel kranten deze persberichten bijna letterlijk overnamen. Desondanks is het wel veelzeggend dat de Nederlandse liberalen deze bewoordingen niet hebben aangepast. Dit kan erop wijzen dat de visie van Molly met hun eigen visie overeenkwam.

Conclusie

De rol van taal in opkomend nationalisme is onmiskenbaar groot. In het proces dat natievorming vaak doorloopt, zoals dit werd beschreven door Hroch, speelt het gevoel onderdeel uit te maken van een specifieke bevolkingsgroep een grote rol. Wetenschappers als Hobsbawm en Anderson beschreven de steeds sterkere nadruk die nationale bewegingen op taal gingen leggen in de 19^e eeuw, een ontwikkeling die we goed in kunnen passen in het model van Hroch omdat taal hierin de rol van identificatiemiddel ging vervullen.

In de eerste instantie lijkt deze sterke nadruk die in de 19^e eeuw gelegd werd op taal als identificatiemiddel niet aan te sluiten bij de ideeën van het liberalisme. Het verdelen van mensen in verschillende groepen druist immers lijnrecht in tegen de absolute gelijkheid die de basis vormt van deze politieke stroming. Toch zagen we dat gedurende de 19^e eeuw het liberalisme sommige elementen van het nationalisme omarmde. Gedreven door het idee dat eigen politiek-economische cultuur het beste was begonnen liberalen deze cultuur actief te verspreiden. Mensen die deze cultuur nog niet kenden moesten ermee in contact gebracht worden om zichzelf zo naar een hoger ontwikkelingsniveau te kunnen tillen. Dit sloot aan bij de sterke nadruk die het liberalisme legde op zelfontplooiing.

We zagen dat het Esperanto eigenlijk ook aansloot bij deze ontwikkeling. De verspreiding van het Esperanto door figuren als Wilhelm Molly ging ervan uit dat de mens altijd moest streven naar zelfontwikkeling, geheel conform de liberale ideeën van die tijd. Dit streven kwam voort uit de overtuiging dat het eigen politieke systeem een hogere stap vormde in de ontwikkeling van de mensheid en dat dit systeem dus ook verspreid diende te worden. Nationalisme was hierbij geoorloofd, mits het de eigen, als beste veronderstelde, cultuur propageerde.

We vertrokken in deze scriptie vanuit deze link tussen het liberalisme en het Esperanto. Het doel was om uit te vinden in hoeverre het uitroepen van Amikejo eraan bijdroeg dat Neutraal-Moresnet door Nederlandse en Belgische liberalen als onafhankelijk werd gezien. Na een analyse van krantenartikelen uit de periode van 1908 tot en met 1909 hebben we gezien dat het uitroepen van Amikejo hier niet zoveel aan heeft bijgedragen, in tegenstelling tot wat veel populair-wetenschappelijke publicaties beweren. We zagen dat de Nederlandse liberale pers het gebied vaak al als onafhankelijk zag en dat het uitroepen van Amikejo de identiteit van het gebied slechts versterkte. Ook bij de Belgische liberalen leidde de gebeurtenis niet tot een grotere perceptie van onafhankelijkheid, waarschijnlijk omwille van politieke belangen. Vervolgonderzoek zou eruit kunnen bestaan of dit ook het geval was bij kranten die er een andere politieke ideologie op nahielden. Zo kan er bekeken worden of

deze conclusies ook standhouden wanneer de casus vanuit andere perspectieven bekeken wordt.

Hoewel we dus zagen dat taal een grote rol speelt in dit soort processen van natievorming lijkt dit niet van toepassing te zijn geweest op de situatie van Neutraal-Moresnet. Het uitroepen van Amikejo lijkt te kunstmatig zijn geweest. Dit lijkt erop te wijzen dat, voor het proces van natievorming, het belangrijk is dat er vanuit een bepaalde streek een voldoende sterke binding is met een taal. Door deze weinig sterke binding tussen Moresnet en het Esperanto was de onderscheiding van het gebied ten opzichte van andere nationaliteiten te klein. Dit zou ertoe hebben kunnen leiden dat de perceptie van het gebied als onafhankelijk in het buitenland eerder klein bleef. Ook zagen we dat buitenlandse politieke motieven een grote rol kunnen spelen in het proces van natievorming. De belangen van België in Moresnet stonden een onafhankelijkheidsbeweging in het gebied in de weg. De beweging van Molly en Roy kon hier niets aan veranderen. Omwille van deze twee redenen stierf het idee van een onafhankelijk "Oord der Vriendschap" aan de Vaalserberg een stille dood.

Bibliografie

Primaire bronnen

Algemeen Handelsblad, 'Esperanto', *Algemeen Handelsblad*, 1 februari 1908.

Indépendance Belge, L', 'Billets perdus', *L'Indépendance Belge*, 1 september 1908.

Land en volk, 'Buitenlandsch gemengd nieuws', *Land en volk*, 31 augustus 1908.

Locomotief, De, 'Het land van Esperanto', *De locomotief*, 17 augustus 1908.

Locomotief, De (2), 'Esperant-staat', *De locomotief*, 7 oktober 1908.

Meuse, La, 'La republique esperantiste', *La Meuse*, 6 februari 1908.

Meuse, La (2), 'Un etat esperantiste', *La Meuse*, 3 maart 1908.

Meuse, La (3), 'La Cloire pour Moresnet-Neutre', *La Meuse*, 28 augustus 1908.

Meuse, La (4), 'Chronique locale', *La Meuse*, 10 september 1908.

Telegraaf, De, 'Het land van Esperanto', *De Telegraaf*, 11 juli 1908.

Vaderland, Het, 'Esperanto en handelsconsuls', *Het vaderland*, 24 april 1909.

Secundaire bronnen

Anderson, Benedict, *Imagined communities* (Londen 1983).

Bardoel, Jo, Chris Vos en Frank van Vree, *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002).

Dam, Laurens van, *Internationaal gedeelde steden* (Utrecht 2014).

Dröge, Philip, *Moresnet: opkomst en ondergang van een vergeten buurlandje* (Houten 2016).

Franceschi, Michel en Ben Weider, *The wars against Napoleon: debunking the myth of the Napoleonic Wars* (New York 2008).

Garvía, Roberto, *Esperanto and its rivals: the struggle for an international language* (Philadelphia 2015).

Hanssen, Léon, *Sterven als een polemist: 1930 – 1940* (Amsterdam 2001).

Heiko Haumann, *History of East European Jews* (Boedapest 2002).

Hirschi, Caspar, *The origins of nationalism: an alternative history from ancient Rome to early modern Germany* (Cambridge 2011).

- Hobhouse, Leonard, *Liberalism* (Oxford 1964).
- Hobsbawm, Eric, *Nations and nationalism since 1780* (Cambridge 2007).
- Hoeven, Pien van der, *Twee kranten, twee paleizen: over de oorsprong van NRC Handelsblad* (Rotterdam 2010).
- Horlings, André, 'Neutraal Moresnet – Een klein dwergstaatje', <https://historiek.net/misverstandje-moresnet-overleeft-bizarre-eeuw/58091/> (9 juni 2021).
- Hroch, Miroslav, *Social preconditions of national revival in Europe* (New York 2000).
- Huygens ING, 'Brooshooft, Pieter (1845-1921)', <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/brooshooft> (21 mei 2021).
- Jarrett, Mark, *The Congress of Vienna and its legacy: war and great power diplomacy after Napoleon* (New York 2013).
- Larsen, Jens S., 'Amikejo: El país esperantista que gairebé va existir (Amikejo: het Esperantistische land dat bijna had bestaan)', *Kataluna Esperantisto, llengua internacional i drets lingüístics* 358 (2011), 19-27.
- Litvak, Olga, *Haskala: the romantic movement in Judaism* (New Brunswick 2012).
- Mises, Ludwig von en Bettina Bien Greaves, *Liberalism: the classical tradition* (Indianapolis 2005).
- O'Keeffe, Brigid, 'An international language for an empire of humanity: L. L. Zamenhof and the imperial Russian origins of Esperanto', *East European Jewish Affairs*, 49 (2019) 1, 1-19.
- Parlement.com, 'Mr. H.P. (Henri) Marchant', https://www.parlement.com/id/vg09ll35q2y6/h_p_henri_marchant (26 mei 2021).
- Pauquet, Firmin, 'Le territoire contesté de Moresnet, dit Moresnet neutre. Notes historiques sur son statut, sa législation et son administration', *Bulletin de la Société verviétoise d'Archéologie et d'Histoire*, 47 (1960), 53-153.
- Pitts, Jennifer, *A turn to empire : the rise of imperial liberalism in Britain and France* (Princeton 2006).
- Reybrouck, David van, *Zink* (Amsterdam 2016).
- Ruland, Herbert, *1816 -1919: Das ,vergessene Land' von Neutral-Moresnet* (z.j.).

Schor, Esther, 'Zamenhof and the liberal-communitarian debate', *Language Problems & Language Planning* 39 (2015) 3, 269-281.

Tamir, Yael, *Liberal nationalism* (Princeton 1993).

Taylor, Charles, 'Cross-purposes: the liberal–communitarian debate', in: Derek Matravers en Jon Pike (red.), *Debates in contemporary political philosophy: an anthology* (Londen 2003) 195-212.

Uringa, Jolande, *All news are views* (Utrecht 2008).

Vlaamse Erfgoed Bibliotheken, 'L'Indépendance Belge',
https://anet.be/brocade/brocade.phtml?UDdesk=abraham&UDses=120397558%3A675412&UDstate=1&UDmode=&UDaccess=&UDrou=_EntryC%3Abopwexe&RDcgi=buttonselectfull&CDopSe=650406504&CDopSt=5&CDopLv=1&CDopOp=opacbnc&RDrecord=c:bnc:25 (21 mei 2021).

Vlaamse Erfgoed Bibliotheken (2) , 'La Meuse: journal de Liège et de la province',
https://anet.be/brocade/brocade.phtml?UDdesk=abraham&UDses=120397558%3A675412&UDstate=1&UDmode=&UDaccess=&UDrou=_EntryC%3Abopwexe&RDcgi=buttonselectfull&CDopSe=650406504&CDopSt=8&CDopLv=1&CDopOp=opacbnc&RDrecord=c:bnc:213 (21 mei 2021).

Wintgens, Leo, *Neutral-Moresnet-Neutre Grundlage der Gemeinde Kelmis - Neu-Moresnet – Hergenrath: Echos aus einem europäischen Kuriosum* (Montzen 2010).

Bijlagen

Bijlage 1 – Analyseformulier publicaties

Naam krant	
Titel artikel	
Link	
Korte beschrijving strekking artikel	
Opvallend taalgebruik in het artikel	
Algemene perceptie Neutraal-Moresnet	